JONAS ZDANYS

Apie poezijos vertimą

Per kelis pastaruosius mėnesius ir anglų, ir lietuvių kalba pasirodė nemaža straipsnių apie poezijos vertimus iš lietuvių kalbos ir į ją. Apybraižos „Aiduose", „Akiračiuose", „Journal of Baltic Studies" ir „Metmenyse" išnagrinėjo, kartais labai negailestingai, vertėjo vaidmens ir pasiūlytų vertimų gyvybingumo klausimus. Diskusija kilo svarstant skirtingų požiūrių teisingumą ir lyginant originalaus eilėraščio bei jo perteikimo kita kalba eilutes ar net žodžius. Į tai ir buvo sutelktas dėmesys.

Nors aš nelinkęs veltis į ideologines peštynes dėl to, kad jų dalyviai pernelyg dažnai priverčiami ginti nelanksčias nuomones, dėl prieštaravimų, kurių reikalauja polemika, paaštrėjimo ir dėl bendro nepasitikėjimo poetų parašytomis „pažiūrų deklaracijomis", kuriose jie apibrėžia savo pačių darbą, šį kartą aš esu sujaudintas to ankšto meninio priimtinumo narvo ir tarnybinių pareiškimų šiuo klausimu ir noriu pateikti kai kuriuos savo, kaip vertėjo, stebėjimus bei mintis.

Turbūt akivaizdžiausias dabartinės diskusijos bruožas — teorinių nuostatų vyravimas. Nors pagal išsilavinimą esu literatūros tyrinėtojas, vis dėlto įsitikinu, kad dauguma literatūros teorijų geriausiai tinka kokiai nors Platono karalystei, kurioje grynumas yra apčiuopiamas. Čia, plunksnos, popieriaus ir rašalo pasaulyje, teoriniai samprotavimai daugeliu atvejų yra tik intelektualus žaidimas, kūrybinio proceso iškraipymas, pozavimas ir pūtimasis, sukiojantis vadinamojo literatūrinio darbo pakraščiuose. Nereikia labai subtilaus proto, kad suprastum, jog aptariant literatūrinį darbą esmines problemas visada sudaro įvairovė ir subjektyvumas, visiška laisvė suteikiama perkeltinei prasmei ir kad išankstinės teorijos tampa nepagrįstais reikalavimais, dėl kurių atsiranda apribojimai ir iškraipymai. Tai ypač teisinga tada, kai vertimas yra vertinamas taikant kurios nors egzistuojančios teorijos principus ir paskelbiama, kad jis geriausiu atveju yra originalo aiškinimas, nes netelpa į tos taikomosios teorijos rėmus.

Dėl šių ir dėl kitų priežasčių čia ir tikiuosi išvengti teorijos, kuri siektų visam laikui pasiūlyti „teisingą" poezijos vertimo modelį, koks jis gali ir turi būti. Ši nuomonė, o gal net tikėjimas, kad mene egzistuoja tokia tiesa, man atrodo, per daug griežtai apriboja „kūrybingumo" sąvoką ir, dar blogiau, nustato meninio priimtinumo ribas. Visiškai aišku, kad daugelis iš mūsų (galbūt visi), dirbančių literatūrinį darbą, turi tokį potraukį: tereikia tik peržvelgti bet kurią polemiką, kad pamatytum, jog labiausiai įsitvirtina subjektyvios nuomonės, neatšaukiamai pasiskelbusios galutinėmis ir teisingomis. Grįžtant prie šios

diskusijos, pakanka pažvelgti į socialistinio realizmo dogmas, kad suprastum privalomos, vyraujančios, pretenduojančios į absoliučią tiesą teorijos padarinius.

Man labiau patinka įrodinėti, kad meno klausimai apibrėžiami kaip subjektyvūs, santykiniai ir asmeniniai; kad jie didžiąja dalimi glaudžiai siejasi su neapibrėžiama ir dažnai nepagrindžiama „skonio" tema; kad juos ne taip lengva ir paprasta išteisinti ar nuteisti; ir daugeliu atvejų analizės metodas, kuriu siekiama paaiškinti meno reiškinius, nėra geriausias būdas suprasti ir išreikšti meninį impulsą*. Atstumas tarp jausmo, — lygio, kuriame veikia menas, — ir analizės yra didelis. Teorijos dažniausiai neužpildo šios spragos, o intelektualinės kategorijos ne visada ją paaiškina.

Pateikiant pirminį paaiškinimą, ką galėtų apimti vertimo procesas, būtina aptarti kai kurias teorijas. Viena iš dabartinių vertimo teorijų postuluoja skirtumą tarp dviejų priešingų vertimo mokyklų: Vakarų mokyklos (praktikuojama, pvz., Jungtinėse Valstijose) ir Rytų mokyklos (kokia praktikuojama buvusioje Sovietų Sąjungoje) — dabartinės literatūrinės tradicijos šaltinio tiems, kurie mokėsi vertimo technikos Lietuvoje. Trumpai sakant, pagal šią teoriją Vakarų poezijos vertimo mokykla siekia atkurti tam tikra kalba tik eilėraščio žodžius; vertimas šiuo požiūriu mažai skiriasi nuo pažodinio vertimo — užduoties, kurią, atrodytų, lengviausia atlikti, naudojant bejausmę žodyno ekvivalenčių frazių, žodžių, kai kurių metaforų ir įvaizdžių programą. Pagal Vakarų poezijos mokyklos apibrėžimą, vertėją, įgudusį naudotis vakarietiškuoju metodu, galima palyginti su trimitininku, kuris turi pats vienas perduoti didžiulės simfonijos garsų įvairovę; visiškai aišku, kad vienas muzikantas negali atkurti simfonijos, atitinkamai Vakarų mokyklos vertėjas negali adekvačiai išreikšti eilėraščio pilnatvės.

Tai tikriausiai teisinga. Vertimo procesas — tai nebūtinai lingvistinių ekvivalentų ieškojimas abipus prarajos, skiriančios struktūriškai skirtingas kalbas (nors man atrodo, kad sintaksinė-analitinė anglų kalbos struktūra tai skatina, netgi to reikalauja). Tai — užduotis tiems rašytojams, kurie laimingiausi tada, kai su žodynu rankose, švytėdami reikšmės atradimo džiaugsmu, ieško žodžių, kurie abiejose kalbose reiškia tą patį. Tie, kurie reikalauja tokio įsivaizduoto tikslumo, išreiškia poezijos, meno ir vertimo sampratą, kuri, švelniai tariant, yra trumparegiška. Vertimo procesas yra kur kas sudėtingesnis; vertėjas įklimpta kur kas giliau į ekvivalentiškų žodžių, surašytų naujausio dvikalbio žodyno puslapiuose, paiešką.

Man atrodo, kad vertimas turi apimti paiešką, o kai reikia, ir pakeitimą ne lingvistinių, o jausminių ekvivalentų, įvaizdžių, kurie kaip Elioto „objektyvūs koreliantai" (objective correlatives) atspindi emocijas, ir tiek originalo pažintinių reikšmių, kiek tik įmanoma. Jei ši paieška reikalauja pakeisti tiesioginę reikšmę, apibrėžtą sudarytuose lingvistinių ekvivalentų sąrašuose, tokį pakeitimą reikia padaryti. Žinoma, tai neturi būti daroma nepagrįstai arba atsitiktinai; pakeitimas nėra savitikslis; nemotyvuoto pertvarkymo, ieškant jausminių ekvivalentų, negalima pateisinti. Toks pakeitimas daromas siekiant sukurti eilėraštį, kuriame reikštųsi tos kalbos vyraujančios poetinės tradicijos reikšminės intonacijos ir ypatybės ir kuris būtų atitinkamai skaitomas. Tai yra poezija, verčiama į šiuolaikinę amerikietiškąją anglų kalbą, tampa dalimi tradicijos (arba vyraujančios literatūrinės būklės), kurioje ritmai yra laisvi, kurioje nėra lingvistinio kirčio pojūčio arba būtinos metaforos išdėstymo tvarkos. Vertimo skaitytojas turi jausti, kad jis skaito originalų, šiuolaikinį amerikietišką eilėraštį. Stiprinant šį pojūtį, kalba neturi būti pompastiška ar dirbtinė; tai laiduoja

* Kalbu apie meną, o ne apie kičą; manau, kad mes visi suprantame, kas iš tikrųjų yra geras ir prastas menas, ir nenoriu ginti prastojo.

žodžių, frazių ar įvaizdžių pakeitimas taip, kad atsirastų iš tikrųjų naujas eilėraštis kaip sudėtinė šiuolaikinio gyvo tos kalbos poetinio peizažo dalis, prisotinta to paties idiomo, kuris apibūdina šiuolaikinį poetinį veržlumą.

Be abejo, kyla ištikimybės originalui klausimas. Panaudodamas savo darbą kaip pavyzdį, galiu pasiūlyti prasmingą atsakymą į tokį reikalavimą. Versdamas išbandau įvairiausius variantus ir požiūrius, visada pradėdamas paraidiniu perteikimu, variantu, paremtu žodynu ir žmonėmis, kuriems ta kalba yra gimtoji (įskaitant ir mane patį). Siekdamas išvengti kalbos iškraipymų, aš keičiu pažodinį vertimą, kaip man atrodo, labiau tinkančiomis frazėmis ir įvaizdžiais — jausminiais ekvivalentais, kurie perteikia eilėraščio esmę, kaip aš ją jaučiu ir įsivaizduoju, ir iš kurių atsiranda naujas eilėraštis — Amerikos poezijos dalis. Aš manau, kad šis procesas meno požiūriu yra priimtinas. Patikimumo šuolis nėra per didelis.

Man atrodo, jausminių ekvivalentų paieška tam tikra prasme siejasi su Rytų poezijos vertimo mokykla, bet, mano laimei, jos nesusikryžiuoja. Ši mokykla apibrėžia vertimo procesą kaip išsamesnį (ir todėl geresnį) simfonijos, kurią sudaro eilėraštis, perteikimą. Tačiau šis perteikimas per daug užsiima formaliais dalykais: metrais, rimais ir kitais formos aspektais. Rytų mokykla savo pastangas, kaip man atrodo, per daug koncentruoja į išorinį eilėraščio karkasą ir nepakankamai į smulkmenų apdorojimą, kai, netiesiogiai atkuriant turinį ir įvaizdį, vaizduotė įtraukiama į jausminių ekvivalentų gaminimą. Šie jausminiai ekvivalentai turi įsikomponuoti į poetinę struktūrą, kuri nepakartoja originaliosios, bet tiksliai sutampa su vertimo kalbos poetine idioma. Dalis pažodiškumo ir formos gali būti paaukota, kad sukurtum gerą amerikietišką-anglišką eilėraštį, susidedantį iš pažodinio perteikimo ir rinktinių jausminių ekvivalentų. O Rytų mokykla aukoja pažodiškumą, dažnai ignoruoja stiprius, ryškius įvaizdžius ir daro pakeitimus, kad adekvačiai atgamintų eilėraščio piešinį.

Abi — Rytų ir Vakarų — vertimo teorijos atrodo netobulos ne tik todėl, kad kiekviena reikalauja iš vertėjo tam tikros iš anksto apibrėžtos veiklos. Vakarų vertimo mokykla yra per daug mechaniška. Tačiau kaip tik todėl ji yra tipiškas savo amžiaus produktas, kai rankiniai kompiuteriai pateikia žodžių atitikmenis dviem ar trim kalbom. Ši mokykla ir jos reiklūs šalininkai, man atrodo, ignoruoja formuojančią ir pertvarkančią menininko sąmonę, kuri perauga vertimo sampratą, tenkina vien kompiuterio programuotoją. Taip atsižadama perkeltinės kalbos reikšmės arba dar blogiau — ji ignoruojama ir kietakaktiškai reikalaujama tikslinti ir vis labiau riboti reikšmes. Rytų mokykla, griežtai besirūpinanti piešiniu ir užsiėmusi forma — eilėraščio oda, dažnai sukuria pompastišką ir dirbtinę poeziją, gražią kaip paukščių iškamšos, patupdytos užmirštų vitrinų lentynose. Daugelio eilėraščių vertimai iš lietuvių kalbos ar į ją skamba taip, tarsi juos būtų atlikę tie, kurie kalbos žinių sėmėsi skaitydami, o ne klausydami ar kalbėdami, iš pameistrių „formų" dirbtuvėje, kurių kitos kalbos žinios yra akademiškos ir negyvos. Rytų mokyklos dogmos ir meninės prielaidos mane taip pat jaudina ir kita prasme: kokios rūšies protas reikalauja formos, o ne turinio vyravimo; kokia visuomenė akcentuoja struktūros viršenybę. Kurgi meninė laisvė, jeigu kūrybingumo ribos iš anksto nubrėžiamos netgi alinančioje vertimo praktikoje?

Vertėjai neturėtų laikytis nė vienos iš šių ir jokios kitos apibrėžtos teorijos. Svarbu yra kitkas — organiškas kiekvieno vertimo išsirutuliojimas ir asociatyvi jausminių ekvivalentų paieška, kuri suteikia formą vertimui, supriešindama jį su originalu ir šiuolaikine tradicija. Vis dėlto pradėjęs rašyti šią apybraižą apie tai, ką, mano nuomone, reiškia vertimas, ir norėdamas suformuluoti kai kurias savo mintis apie jį, aš norėjau akcentuoti ir analitiškai nuosekliai apibūdinti iš esmės subjektyvų procesą, apimantį protinės veiklos sferą, kuri, kaip pasakytų naujamadiški psichobiologai, nėra tiksliai ir lengvai

išmatuojama. Kaip paversti kūrybinius motyvus, vidinius meninio proceso ritmus, kurių esmė neracionali ir nepažįstama, racionaliais, pažįstamais, analizuojamais terminais? Aš manau, kad tam reikėtų pasistengti apibrėžti ir paaiškinti kūrybingumą, o šito aš netgi nenoriu mėginti, pagaliau ir nesugebėčiau padaryti. Geriausiu atveju aš galiu pateikti trumpą reziumė to, kas, mano nuomone, sudaro vertėjo darbo procesą. Taigi:

1) Pirmoji vertėjo pareiga — parašyti eilėraštį, kuris, nors ir yra tam tikra kalba egzistuojančio eilėraščio vertimas, gyvuoja ir užima kuklią vietą kitos kalbos poetinėje tradicijoje. Šia prasme vertėjas peržengia kalbines ir kultūrines kliūtis ir vienu šuoliu pereina prie paralelinio, nors ir savarankiškai egzistuojančio eilėraščio formulavimo.

2) Įgyvendindamas tai, vertėjas ieško pažodinių atitikmenų, kurie garantuoja vertimo ištikimybę originalui. Tais atvejais, kai pažodinio vertimo efektas vertėjo akims ir ausims yra nepriimtinas ar sumenkina naują eilėraštį, reikia surasti jausminius ekvivalentus, kurie pakeistų pažodinius. Tai garantuoja, kad naujas eilėraštis bus savaiminė vertybė ir neskambės kaip vertimas.

3) Visi pakeitimai — įvaizdžių, žodžių ar frazių — turi būti motyvuoti. Vadinas, jie turi atitikti vertėjo meninį jautrumą, padėti jam sukurti gerą eilėraštį kita kalba, kuris vertimo metu tampa vertėjo eilėraščiu, o ne paprasta poeto darbo transliteracija. Šiuo požiūriu vertėjas yra ne pasyvus, o aktyvus; autorius, o ne perdavėjas: pertvarkytojas ir kūrėjas, o ne vergas, besiknaisiojantis jo žodyne ir užrašinėjantis lingvistinius atitikmenis.

4) Vertėjo balsas vertimo metu toks pat svarbus, kaip ir originalo autoriaus. Vertėjas moduliuoja ir interpretuoja tekstą, suteikia jam formą ir skambesį. Taigi vertimas tam tikra prasme tampa savotiška parakalbos rūšimi. Tai ne tik „vertimas", bet ir vertėjo eilėraštis, meno faktas, kurį reikia aptarti kaip meninės kūrybos produktą, o ne tik lyginti kaip pažodinį perteikimą, perkurtą karkasą ar lingvistinį šabloną. Vertėjas šiuo požiūriu yra menininkas, tolygus verčiamam poetui.

Iš anglų k. vertė **Elena Macevičiūtė**